

Σουλακέλλης Α. Θεοφάνης
Καθηγητής Ελληνικής Παραδοσιακής Μουσικής
Πρόεδρος / Καλλιτεχνικός Διευθυντής Κ.Α.Λ.Μ.Ε.

Μουσικολογραφικές αποστολές
στη νοτιοανατολική Αττική.
Καταγραφές δημοδών ασμάτων από πρόσφυγες
που εγκαταστάθηκαν σε μέρη της νοτιοανατολικής Αττικής

Μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία τον Αύγουστο του 1922, χιλιάδες πρόσφυγες φθάνουν και εγκαθίστανται στην Ελλάδα. Από τον Οκτώβριο του 1922 έως και το 1925 έφθασαν και οι Έλληνες από την Ανατολική Θράκη, την κεντρική και νότια Μικρά Ασία. Δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό τους. Ωστόσο, το 1928 απογράφονται 1.221.849 πρόσφυγες, στους οποίους περιλαμβάνονται και όσοι είχαν έρθει παλαιότερα από τη Βουλγαρία, τη Ρωσία κ.ά.

Η Αττική δέχεται πρόσφυγες για μια ακόμη φορά. Για την εγκατάστασή τους δημιουργούνται σαράντα έξι νέοι και επεκτείνονται παλαιοί οικισμοί, ενώ ο πληθυσμός αυξάνεται κατά 68%. Οι εύποροι πρόσφυγες ενσωματώθηκαν αμέσως στο νέο τόπο εγκατάστασης. Η μεγάλη όμως μάζα ήταν απομονωμένη. Από τη μεριά τους, οι πρόσφυγες πρόβαλλαν το υψηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδό τους. Μέσα από την αργή διαδικασία αφομοίωσης και την επαύλωση των πληγών, η ανθρώπινη πτυχή της μεγάλης αυτής τραγωδίας καταγράφηκε κυρίως στη λογοτεχνία, επιδρώντας αποφασιστικά στη διαμόρφωση της ελληνικής πνευματικής ζωής στα χρόνια του μεσοπολέμου και αργότερα.

Την ίδια περίοδο, εμπνευσμένοι άνθρωποι και μουσικοί λαογράφοι ασχολούνται με τη μουσική και ορχηστρική κληρονομιά των κατοίκων της Μικράς Ασίας. Ειδικότερα, στα μέρη της Νότιας και Ανατολικής Αττικής, έλαβαν χώρα οι παρακάτω καταγραφές.

Το 1967 ο ελληνοαμερικανός εθνοχορολόγος Τεντ Πετρίδης (1928-1988) ήρθε στην Αθήνα με υποτροφία του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, με σκοπό να μελετήσει τον ελληνικό χορό στην πηγή του. Οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες του τον οδήγησαν να ξεκινήσει τις έρευνές του από την Αττική, καθότι η περιήγηση θα ήταν πιο ανέξοδη. 260 συνολικώς τραγούδια και σκοποί

συλλέχθηκαν από είκοσι ένα χωριά και δύο νησιά του Σαρωνικού (Σαλαμίνα και Αίγινα) ανάμεσα στα 1967 και 1970.

Ο Πετρίδης δούλεψε με έξι μουσικούς και ένα τετραμελές μουσικό συγκρότημα στα πέντε χωριά των Μεσογείων.

Στο Μαρκόπουλο ηχογραφήθηκαν 15 τραγούδια από το γεωργό Ευάγγελο Χρήστου Κολιαβασίλη (†1994) και το γιο του Χρήστο, εφημέριο στον τοπικό ιερό ναό του Αγίου Ιωάννου.

Στην Κερατέα ηχογράφησε 8 τραγούδια με το Γιάννη Δ. Σίνη ή «Τσόφλια» κατά το ψευδώνυμό του.

Στον Κουβαρά ηχογραφήθηκε ο τελευταίος σαντουριέρης του χωριού, Αντώνης Μητρογιάννης (π. 1895-1975) σε 4 τραγούδια, στην ταβέρνα του «Γαβριήλ» (Γαβριήλ Γκίνη).

Στα Καλύβια ηχογραφήθηκε το γνωστό συγκρότημα των αδελφών Κόλλια σε 15 τραγούδια.

Τέλος, στα Σπάτα ηχογραφήθηκαν ο Θωμάς Νικολάκης –ίσως ο τελευταίος λυράρης της Αττικής κατά το Μάρκο Δραγούμη– και ο Κώστας Πρίφτης σε 8 τραγούδια.

Τα 50 τραγούδια και οι σκοποί που ηχογράφησε ο Πετρίδης στα Μεσόγεια, μαζί με το υπόλοιπο υλικό των μουσικών καταγραφών του, φυλάγονται σήμερα στο Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο «Μέλπω Μερλιέ» του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Το υλικό της καταγραφής αυτής παρουσιάστηκε αναλυτικά από το μουσικολόγο Μάρκο Δραγούμη στην Ζ' Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Αττικής, στο Κορωπί, το 1998.

Μεγάλο αριθμό πληροφορητών που έφθασαν και εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Νότιας και Ανατολικής Αττικής επισκέφθηκε και κατέγραψε ο δάσκαλος της εθνικής μας μουσικής Σίμων Καράς. Οι μαρτυρίες τους βρίσκονται στο φάκελο «Τραγούδια Μικράς Ασίας και Θράκης». Πρόκειται για 550 τραγούδια, σε σύνολο περίπου 2.000 τραγουδιών. Οι πληροφορητές τους διέμεναν σε μέρη της Νότιας και Ανατολικής Αττικής. Δυστυχώς η έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί για να έχουμε πλήρη κατάλογο των πληροφορητών.

Πρόσφατα, έπεσε στην αντίληψή μας η ύπαρξη μιας συλλογής τραγουδιών από τα Μεσόγεια της Αττικής, που πραγματοποίησε η λαογράφος Μαρία Μιχαήλ-Δέδε.

Σχετικό ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζουν οι καταγόμενοι εξ Αρετσούς πρόσφυγες. Μετά την καταστροφή του 1922, οι περισσότεροι Αρετσιανοί εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Μερικές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Λαύριο, άλλες στην Ανάβυσσο και λίγες στην Αθήνα και τον Πειραιά: άλλοι ξενιτεύτηκαν στην Αμερική. Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά σε μια Αρετσιανή πληροφορητριά, που κατοικούσε τα τελευταία χρόνια στην τοποθεσία Αγία Μαρίνα του Λαυρίου,

και στην οποία οφείλουμε τα μοναδικά δείγματα της Αρετσιανής μουσικής παράδοσης.

Από την περιφέρεια Βιθυνίας γνωρίζαμε μόνον 85 τραγούδια, από τη συλλογή που φέρει τον τίτλο «260 Δημώδη Ελληνικά Άσματα», του Γεωργίου Παχτίκου, Αθήνα, 1905. Σ' αυτά τα τραγούδια προστέθηκαν άλλα 53, δια στόματος Αναστασίας Βεζυρτζή-Νίκολσον, η οποία με το ιδιότυπο τραγούδισμα της προσέφερε ένα δείγμα των τραγουδιών της Αρετσούς. Πρόκειται για ενθυμήματα τα οποία παραδόθηκαν από γενιές και γενιές υπαγορευτών και έχουν ως πηγή «διδασκαλίας» το τραγούδι της μάνας της, της γιαγιάς της (η οποία, όπως μας πληροφορεί η ίδια, ήταν τραγουδίστρια), καθώς και τα ακούσματα από συμπατριώτες της, στη «νέα πατρίδα», το Νέον Ρύσιον της Θεσσαλονίκης.

Η Αναστασία Βεζυρτζή-Νίκολσον γεννήθηκε στην Αρετσού (Ρύσιον, τουρκ. = DARICA ή DARIDJE) της Κωνσταντινούπολης, το 1911. Η μητέρα της, γέννημα-θρέμμα της Αρετσούς. Η γιαγιά της μητέρας της καταγόταν από τη Λήμνο και παντρεύτηκε «Αρετσιανό», γεωργό στο επάγγελμα. Ο πατέρας της Αναστασίας, Νίκος, είχε βιοτεχνία υποδημάτων και ήταν και κτηματίας. Ο παππούς της, Στέφανος Βεζυρτζής, ήταν τουρκόφωνος, από το Νέβσεχιρ της Καππαδοκίας, και εγκαταστάθηκε στην Αρετσού, όπου απέκτησε μεγάλη περιουσία. Είχε κτήματα στο Ντενιζλί, στο Τζουμάκιοϊ. Εκμεταλλευόταν δάση και είχε μεξεριχανά, νερόμυλο. Ήταν ένας από τους πλουσιότερους της εποχής εκείνης Αρετσιανός. Η οικογένεια της γυναίκας του καταγόταν από την Καισάρεια. Ο πατέρας της Αναστασίας Βεζυρτζή απέκτησε πέντε παιδιά. Η Αναστασία ήταν το πρώτο παιδί της οικογένειας. Στην Ελλάδα ήρθαν το 1922 κι εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη, στο Νέον Ρύσιον.

Η συλλογή των τραγουδιών προήλθε από μια ευτυχή συγκυρία. Σε μια πολυήμερη εκδρομή, το έτος 1989, η Μαρία Ασβέστη (επί χρόνια συνεργάτιδα του Κ.Μ.Σ. και αργότερα επίτιμο μέλος του Κ.Α.Λ.Μ.Ε.) γνώρισε την κυρία Αναστασία Βεζυρτζή-Νίκολσον, η οποία καταγόταν από την Αρετσού Βιθυνίας. Όσες μέρες κράτησε η εκδρομή, η Μαρία Ασβέστη κατέγραψε τα τραγούδια που θυμόταν η πληροφορήτρια. Στη συνέχεια, την επισκέφθηκε στο σπίτι της, όπου ηχογράφησε τα τραγούδια εκείνα που είχε γράψει στην εκδρομή και επιπλέον συμπλήρωσε ακόμη έναν αριθμό ασμάτων, πολλά από τα οποία ήταν ανέκδοτα.

Το υλικό της καταγραφής αυτής κατέθεσε αργότερα η Μαρία Β. Ασβέστη στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών - Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο «Μέλπωσ Μερλιέ». Το 1997 δώρισε εκ νέου το υλικό της μουσικής καταγραφής στο Κέντρο Αιγαιακών Λαογραφικών και Μουσικολογικών Ερευνών (Κ.Α.Λ.Μ.Ε.).

Το ίδιο έτος, το Κ.Α.Λ.Μ.Ε., εγκαινιάζοντας τη σειρά εκδόσεων με τον τίτλο Μουσική Λαογραφική Βιβλιοθήκη, εξέδωσε το βιβλίο της Μαρίας Β. Ασβέστη «Δημώδη Άσματα Αρετσούς» (τραγουδισμένα από την Αναστασία Βεζυρτζή-

Νίκολσον), με δωρεά της συγγραφέως. Στην έκδοση φαίνεται ότι από τα 53 τραγούδια της συλλογής τραγουδήθηκαν τα 29, ενώ τα υπόλοιπα 24 «μεταφέρονται» με απλή απαγγελία. Μερικά εξ αυτών έχουν καταγραφεί όπως απομαγνητοφωνήθηκαν από τη Μαρία Ασβέστη (δεύτερη κασέτα). Τη μεταγραφή σε ευρωπαϊκή μουσική σημειογραφία των 29 τραγουδιών της συλλογής πραγματοποίησε ο μουσικολόγος Μάρκος Θ. Δραγούμης. Τη μελωδία των υπολοίπων τραγουδιών αγνοούμε προς το παρόν, λόγω της απώλειας μίας εκ των ηχοταυτών που είχαν κατατεθεί από την καταγράψασα Μαρία Β. Ασβέστη στο Κ.Μ.Σ.

Τα τραγούδια αυτά μπορούμε να τα διαιρέσουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στα αργά (του τραπεζιού, της παρέας, της τάβλας) και στα γοργά (οδοιπορικά, στάσιμα, χορευτικά). Ανάλογα με την θεματολογία τους, τα διακρίνουμε σε τραγούδια ιστορικά, πατριωτικά, κλέφτικα, της αγάπης, επαινετικά, ονειροκριτικά, πατινάδες, εαρινά, αποκριάτικα, αποχαιρετιστήρια, της ξενιτιάς, του γάμου, ναναρίσματα, ταχταρίσματα.

Στα ίδια τραγούδια συναντούμε τους ρυθμικούς πόδες: α) τρισήμους, β) τετρασήμους, γ) δακτυλικούς εξασήμους, δ) επιτρίτους επτασήμους και ε) σε ελεύθερο ρυθμό. Οι ρυθμικοί πόδες σχετίζονται ως προς τους χορούς: με συρτό νησιώτικο, συρτό πολιτικό, με κασάπικο, τσάμικο και με συρτό καλαματιανό.

Οι ονομασίες των τραγουδιών της συλλογής σημειώθηκαν με τον ίδιο τρόπο που τα επονομάζει ο λαός, δηλαδή από τον πρώτο στίχο ή ημιστίχιο ή από την έννοια του άσματος (τα τελευταία είναι συνήθως ολιγάριθμα).

Σε αρκετά τραγούδια το ποιητικό κείμενο έχει παραμείνει ατελές ή ημιτελές, είτε διότι η κυρία Αναστασία Βεζυρτζή-Νίκολσον το αγνοούσε, είτε διότι αυτό είχε λησμονηθεί λόγω του πεπερασμένου της ανθρώπινης μνήμης. Παρατηρήσαμε, όμως, ότι τα ημιτελή αυτά άσματα είναι –ως επί το πλείστον– τα πιο αρχαιότροπα.

Το 1999 το Κ.Α.Λ.Μ.Ε. εξέδωσε τον ψηφιακό δίσκο με τον τίτλο «Στά 'μορφα τα καπηλειά» – Δημώδη Άσματα Αρετσούς. Για την υλοποίηση της ηχητικής έκδοσης χρειάστηκε να επισκεφθούμε μαζί με τη Μαρία Ασβέστη την κ. Αναστασία Βεζυρτζή-Νίκολσον στην Αγία Μαρίνα Λαυρίου και να συζητήσουμε για την πατρίδα της, την Αρετσού, και τη μουσικοχορευτική της παράδοση. Εκεί ωρίμασε η ιδέα μιας εκ νέου καταγραφής των τραγουδιών, ιδιαίτερος εκείνων των οποίων τη μουσική πληροφορία αγνοούσαμε. Έτσι, στις 20/6/1997, συνεργάτες του Κ.Α.Λ.Μ.Ε. καταγράφουν για δεύτερη φορά, με αξιόπιστα συστήματα καταγραφής ήχου και εικόνας της εποχής, τραγούδια από την πληροφορήτρια. Την καταγραφή ακολούθησε επίπονη μελέτη του ηχογραφημένου υλικού, με σκοπό τη πιστή τελική απόδοση του ύφους και του ήθους των τραγουδιών της περιοχής. Επιλογή του μουσικού υλικού διδάχθηκε συστηματικά,

κατά τη διάρκεια του 1998, στα μέλη του μουσικού συνόλου «Χορωδία Αιγαίου» του Κ.Α.Λ.Μ.Ε., καθώς και σε «επαγγελματίες» τραγουδιστές. Με την παράλληλη προετοιμασία της ορχήστρας, το αποτέλεσμα ηχογραφήθηκε το 1999.

Πιστεύουμε ακράδαντα ότι:

α) η Αναστασία Βεζυρτζή-Νίκολσον κράτησε τα τραγούδια μέσα στη ψυχή της λόγω της αποδημίας της στην Αμερική. Οι συμπατριώτες της Αρετσιανοί που παρέμειναν στην Ελλάδα φαίνεται ότι μαζί με το στόμα τους έκλεισαν ερμητικά και το μυαλό τους, και έτσι ξεχάστηκαν τα τραγούδια και οι λαλιές τους.

β) ακόμη και σήμερα, που η άμεση και ταχύτατη επικοινωνία εκατομμυρίων ομαμόνων και ομοδόξων Ελλήνων είναι δυνατή, η ελληνική ψυχή επικοινωνεί και συναντάται έμμεσα και παντού χάρη στις μελωδίες της δημοτικής μουσικής παράδοσης. Στοιχείο που καταδεικνύει πόσο οι φθόγγοι της δημώδους μελωδίας μπορούν να χρησιμεύσουν διαχρονικά ως πανίσχυροι φρουροί της άρρηκτης εθνικής ενότητας.

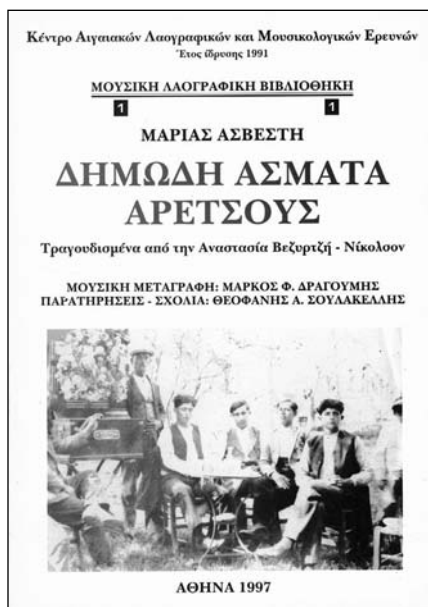
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ασβέστη Β. Μαρία, *Δημώδη Ασματα Αρετσούς*, εκδ. Κ.Α.Λ.Μ.Ε., Αθήνα 1997.

Δραγούμης Φ. Μάρκος, *Η Παραδοσιακή μας Μουσική*, τόμος 1, εκδ. Κ.Μ.Σ., Αθήνα 2003.



Εικ. 1



Εικ. 2